

אתגרים צבאיים, כלכליים וחברתיים של מערך המילואים בצה"ל

ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה לפרק את מערך המילואים, אבל ספק אם היא יכולה לאפשר לו להמשיך להתקיים בלי רפורמה מעמיקה. מהבחינה הזאת אין די בצעדים שננקטו בצה"ל לשיפור התנאים והאווירה שבהם פועלים אנשי המילואים

אהוד עילם

הרקע והמשקל של מערך המילואים

האיום הצבאי הקונונציונלי הגדול ביותר על ישראל היה ונותר מלחמה מול יותר מאשר צבא ערבי אחד ביותר מאשר חזית אחת. מאחר שתבוסה מוחלטת משמעותה מבחינת

ישראל כיליון, היה עליה להקים ולתחזק צבא גדול ככל האפשר.¹ אבל אילוצים כלכליים כבדי משקל מנעו ממנה להקים צבא סדיר גדול.

השיטה של המילואים הייתה מענה הגיוני במישור הצבאי והכלכלי כאחד. ההיסטוריה הצבאית המודרנית מלמדת על המשקל של יחידות המילואים בצבאות המערב.² ואכן, כבתחומים

אחרים בצה"ל, גם עיצוב מערך המילואים הישראלי שאב השראה מהידע שנרכש במערב בשילוב של הניסיון שנצבר בתקופת היישוב, לפני הקמת המדינה.³

המילואים, שנקראו תחילה עתודות, השלימו, ולו "על הנייר", את התארגנותם ביוני 1949.⁴ ההכנות של ישראל לעימות אפשרי נבנו סביב הצורך של מערך המילואים להתארגן. למשל, במקרה של מתקפה של

צבא ערבי אחד או יותר היה על ההגנה המרחבית להעניק זמן כדי שחיילי המילואים יוכלו להתגייס, להצטייד ולהיערך כהלכה.⁵ עיקר כוחו של צה"ל התבסס על המערך הזה, ולא בכדי אמר ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, ערב מלחמת סיני, כי "אנו בונים הכול על מילואים".⁶

גיוס מילואים בהיקף זה או אחר נעשה לצורך אימונים ורענונים, למשימות של ביטחון שוטף ואף לביצוע מטלות שגרתיות בבסיסי צה"ל. אך מובן שהמקרים שבהם נדרשו המילואים במיוחד היו בעת משבר חריף, במיוחד כזה שהיה עלול להידרדר למלחמה. דוגמא

אחת למצב כזה הייתה פרשת "רותם" בפברואר 1960, כאשר צבא מצרים הזרים לסיני כשלוש דיוויזיות. צה"ל, שהופתע תחילה מהמהלך המצרי, החיש בזריזות כוחות לנגב וגם גייס כ-6,000 חיילי מילואים.⁷

אתגרים במישור הצבאי בעימותים השונים בין ישראל לערבים

המתאר החמור ביותר היה, כאמור, של מלחמה כוללת, אם כי דווקא העימות הקשה ביותר בתולדות מדינת ישראל,

עיצוב מערך המילואים
הישראלי שאב השראה
מהידע שנרכש במערב
בשילוב של הניסיון שנצבר
בתקופת היישוב, לפני
הקמת המדינה

דוקטורנט
להיסטוריה

מלחמת העצמאות, התחולל בלי שלמדינה, שזה עתה נולדה, היה צבא מודרני המתבסס על מערך מאורגן ורחב היקף של מילואים.

במלחמת סיני היו לצה"ל שתי אוגדות משימתיות, ששילבו יחידות של מילואים ושל סדיר. למשל, אוגדה 77 כללה מרכיב סדיר – חטיבה 1 (גולני) – ומרכיב של מילואים – החטיבה המשוריינת 27. לאחר כיבושם של מוצבי רפיח דהרה חטיבת המילואים עד לסמוך לתעלת סואץ. אחד מכוחות המשנה של החטיבה, צוות גדודי משוריין 19, גמא כ-120 ק"מ ביום אחד.⁸ עם זאת יחידות מילואים גם נתקלו

בבעיות ואף נחלו כישלונות, דוגמת חלקה של חטיבת החי"ר 10 בקרב על מתחם אום כתף.⁹ כמו כן יש לזכור את התנאים הייחודיים של מלחמת סיני,¹⁰ שהשפיעו גם על היכולת של צה"ל לארגן ולהטיל לקרב את המילואים שלו.¹¹

הודות לתקופת ההמתנה הייתה לצה"ל גם ב-1967 שהות לארגן את המילואים שלו – שהות שהייתה

חיונית בין היתר משום שגיוס המילואים חשף מחסור בציוד.¹² גם במלחמת ששת הימים פעלו אוגדות משימתיות, שכללו יחידות סדירות ויחידות מילואים. לעיתים הוטלו על יחידות המילואים ועל יחידות הסדיר משימות נפרדות, ולעיתים הן פעלו במשותף, כפי שהיה בקרב לכיבוש של מתחם אום כתף. המתחם נכבש בקרב משולב, שבו השתתפו שריון, חיל רגלים, ארטילריה והנדסה. משימות מסוימות בקרב בוצעו על-ידי המילואים, כגון האיגוף האנכי שביצעה חטיבה 80 של הצנחנים. בחזית המרכז התייצב צה"ל מול הצבא הירדני, ושם הוטל עיקר העומס על יחידות מילואים: חטיבה 45 וחטיבה 10 הממוכנות יחד עם חטיבה 55 של הצנחנים. גם במתקפה על רמת הגולן השתתפו כוחות המילואים, דוגמת חטיבה 8 הממוכנת.¹³

במלחמת ששת הימים הביסו כוחות מילואים של צה"ל יחידות ערביות סדירות משלושה צבאות שונים – בעיקר בקרבות אופנסיביים ובמגוון רחב של סוגי שטח: מדברי, הררי, בנוי ומבוצר. עם זאת היו יחידות, דוגמת חטיבה 45, ששילמו מחיר גבוה,¹⁴ בעוד שלפי תפיסת הביטחון

הישראלית על צה"ל לחתור למינימום של אבדות בנפש וציוד. מלחמת יום הכיפורים הייתה שונה משתי המלחמות הגדולות שקדמו לה. ראשית, בעוד שב-1956 וב-1967, היה זמן לארגן את המילואים, הרי הזמן הזה לא היה בנמצא ב-1973 בשל העובדה שצה"ל הופתע מפרוץ המלחמה.¹⁵ בגלל ההפתעה התנהל גיוס המילואים בלחץ זמן עצום, והתגלו במהלכו תקלות רבות.

יתר על כן, ב-1973 היו צבאות ערב מוכנים יותר למלחמה מאשר במלחמות הקודמות, ושדה הקרב היה רווי יותר מאי פעם בכוחות ובאש, מה שהקשה עוד יותר על המילואים להכריע במהירות את

יוצאים לשירות מילואים – שנות ה-50

צבאות ערב על-ידי הבקעת קווי האויב וחדירה לעומק. ואם לא די בכך, הרי מלחמת יום הכיפורים לא רק התמשכה זמן רב יותר משתי המלחמות שקדמו לה וגבתה מחיר גבוה הרבה יותר מאשר שתיהן גם יחד, הרי בסיומה רותקו כוחות מילואים רבים לקווי החזית. שחרורם לאחר חודשים אחדים היה חלק מהמאמץ להפיג

את אוירת המלחמה.¹⁶ בסופו של דבר, עם כל התרומה המכרעת של כוחות המילואים להשיגים של ישראל באותו עימות, בלטו בו במיוחד החסרונות שלהם.¹⁷ מאפיין ייחודי אחר של המלחמה היה תנועות המחאה שהקימו חיילי מילואים לאחר שחזרו הביתה. התנועות האלה שיקפו את המבוכה ואת האכזבה של אותם החיילים ואף רגשות של תסכול ושל זעם.

במלחמת לבנון ב-1982 היו התנאים – בוודאי שבמישור הצבאי – הרבה יותר נוחים לישראל ביחס למלחמות קודמות, ולו משום שהיא נהנתה מיחסי כוחות שנטו לטובתה.¹⁸ המילואים, כרגיל, היו חלק הארי של הכוחות שחדרו ללבנון, ויחידות חי"ר שהיו מורכבות מחיילי מילואים הוכיחו את עצמן גם מול יחידות עילית של האויב, דוגמת הקומנדו הסורי.¹⁹ אולם עד מהרה התעוררו בקרב הציבור, ובכללם חיילי המילואים, תהיות ביחס למטרות המלחמה,²⁰ והתהיות האלה הפכו לגל מחאה ציבורי, שכלל את חיילי מילואים.²¹ ההתמודדות שלאחר מכן הייתה כפולה: נגד הגרילה בדרום לבנון ונגד ההתקוממות הפלסטינית ביהודה, בשומרון

שירות מילואים פעיל בשנות ה־60 - תקופת ההמתנה לפני מלחמת ששת הימים

יש דמיון בין שוטר לאיש מילואים, שכן שניהם משקפים את נקודת החיבור בין האזרחים לבין המסגרת הצבאית. אך עבודת שיטור מחייבת הכשרה מיוחדת, והצבא התקשה לשמור על כשירותם הצבאית של חיילי המילואים שלו,²³ גם בלי שיצטרך להעמיס עליהם את תורת השיטור ואת

וברצועת עזה (האינתיפאדה הראשונה – 1987-1993). ההתקוממות הפלסטינית והקיצוץ בתקציב הביטחון באותה העת פגעו באימונים של אנשי המילואים ולעיתים אף הביאו לביטולם המוחלט.²² חמור מכך: חיילי המילואים נאלצו לשמש בתפקידי שיטור, שאליהם כלל לא הוכשרו. לכאורה

היה לישראל שום עומק אסטרטגי, וצבאות ערב, ובמיוחד צבא ירדן, היו סמוכים לריכוזי האוכלוסייה שלה. ב-1973 לא יכלו צבאות ערב לשבש את גיוס המילואים באמצעות פעולות קרקעיות, שכן הם היו מרוחקים מריכוזי האוכלוסייה של ישראל.²⁵

סיכון נוסף לגיוס המילואים נשקף מהאוויר. מכאן שהמטרה הראשונה במעלה של חיל האוויר הישראלי היא לחתור לעליונות אווירית מוחלטת מעל השטחים החיוניים ביותר של מדינת ישראל ומעל לשדות הקרב העיקריים. המטרה הזאת קודמת למשימות חיוניות אחרות כגון אמנעה וסיוע קרוב לכוחות היבשה. בחיל האוויר הישראלי היו מודעים לכך כבר בתרגילים הגדולים של צה"ל לאחר מלחמת העצמאות.²⁶

ב-1956 לא הפריעו המצרים לגיוס המילואים, שכן הוא התבצע בחשאי והם לא היו מודעים לו. ב-1967 לא לוותה הכניסה הרעשנית של הכוחות המצריים לסיני במאמץ לשבש את הגיוס ואת ההיערכות של כוחות המילואים של צה"ל.

ב-1973 לא יכלו המצרים לסכן באופן משמעותי את העורף הישראלי ולשבש בכך את גיוס המילואים בשל שתי סיבות מרכזיות: עליונותו הבלתי מעורערת של חיל האוויר הישראלי ושליטתה של ישראל על חצי האי סיני. המצרים עשו בראשיתה של מלחמת יום הכיפורים ניסיונות אחדים לפגוע בעורף הישראלי באמצעות שיגורם של טילי אוויר-קרקע מסוג "קלט", אך

הניסיונות האלה נכשלו. הייתה זו הפעם הראשונה שבה בוצע מהלך ערבי נגד העורף הישראלי בעת שגיוס המילואים היה עדיין בעיצומו. לפחות אחד הטילים יורט על-ידי מטוסי חיל האוויר, אך גם אילו היו הטילים פוגעים במטרותיהם, הרי ברור שלא היה בכוחם לשבש את גיוס המילואים.

אולם במלחמת יום הכיפורים הופיע לראשונה נשק שיש ביכולתו לשבש את גיוס המילואים: רקטות וטילי קרקע-קרקע. רקטות מדגם "פרוג" פגעו ביישוב אזורי, בגבת, אך טילי קרקע-קרקע, שלהם טווח גדול יותר, נורו רק לתוך סיני. אבל בשל הטווח של הטילים האלה היה ברור מהי המשמעות שלהם ביחס למערך המילואים.²⁷ הירי של טילי ה"סקאד" ב-1991 הבהיר לישראל את מה שהיה מובן לה כבר ב-1973: יש ביכולתם של טילי קרקע-קרקע – במיוחד אם הם מצוידים בראשי-נפץ לא קונוונציונליים – לפגוע קשות בעורף ובגיוס המילואים.²⁸

על המילואים מאיימים גם מרכיבים נוספים של הלוחמה המודרנית, כגון חימוש מונחה מדויק, מודיעין בזמן אמת, מנגנוני פיקוד, שליטה ובקרה מתוחכמים ושכלולים בתחומים נוספים, כגון בתחום הלוחמה האלקטרונית. הטמעה של חימוש מונחה מדויק – בקרקע ובאוויר –

מלאכת השיטור. יש לזכור כי מדובר בעבודה שאינה קלה גם לשוטר מיומן או לחייל סדיר שעבר הכשרה מיוחדת.

במלחמת המפרץ השנייה (1991) נורו טילי קרקע-קרקע אל העורף הישראלי, אך צה"ל – על כוחות המילואים שלו – לא קיבל הוראה להגיב בשל הנסיבות המיוחדות של המלחמה. אומנם לא היה טעם לשגר כוחות קרקע לעיראק, ובוודאי שלא אוגדות שריון, אבל גם חיל האוויר ויחידות עילית, שכוללים גם כוחות מילואים, נותרו מחוץ ללחימה. העימות שפרץ בשלהי ספטמבר 2000 ביהודה, בשומרון וברצועת עזה, ואשר נמצא עדיין בעיצומו, שונה מהאינתיפאדה הראשונה של השנים 1987-1993. כוחות המילואים – כמו היחידות הסדירות – מצאו את עצמם מאז ספטמבר 2000 בלחימה של ממש וספגו אבדות. גם מבחינת האמצעים שהפעילו הפלסטינים – עשרות מחבלים מתאבדים, מרגמות וטילים נוסף על נשק קל ומטעני חבלה – שונה הלחימה הנוכחית מהאינתיפאדה של 1987-1993. הלחימה הנוכחית זורעת מוות והרס בעורף הישראלי בהיקף

שכמותו לא היה בשום מלחמה מאז מלחמת העצמאות, אך למרות זאת אין זאת מלחמה רגילה דוגמת מלחמת ששת הימים או מלחמת יום הכיפורים, שכן בשום שלב משלביה לא נשקף איום ישיר ומיידי על עצם קיומה של מדינת ישראל. לכן גם גיוס המילואים שעליו הוחלט במאסר 2002 היה חלקי והקיף רק כ-30 אלף איש. זה עדיין רחוק מהיערכות של כל אוגדות המילואים, כפי שהיה, למשל, במלחמת יום הכיפורים.

אתגרים עתידיים במישור הצבאי: טק"ק וחימוש מונחה מדויק

אחד האתגרים של אנשי המילואים בעת מלחמה הוא לעבור במהירות רבה ככל האפשר מהיותם אזרחים לחיילים. זהו אתגר קשה במיוחד כאשר הגיוס נעשה בעקבות מתקפת פתע, כפי שקרה במלחמת יום הכיפורים. גם כוחות סדירים מוטרים מהאפשרות שהאויב ישבש את היערכותם ואת תנועתם לחזית, אך כוחות המילואים חשופים הרבה יותר לפעולות שיבוש. הסיבה לכך ברורה: תנועתו של אזרח מביתו או ממקום עבודתו לעבר החזית ארוכה ומסורבלת הרבה יותר מתנועתו של חייל סדיר – בין היתר משום שהיא חייבת לעבור דרך הימ"חים. בנסיבות מסוימות גם בעיות שגרתיות של יום-יום, כגון פקקי תנועה, עלולות להקשות על חיילי המילואים את ההגעה לחזית, אולם כל הבעיות האלה יתגמדו ביחס להפרעה שתיגרם, אם גיוס המילואים יעשה תחת התקפה יבשתית או מהאוויר.²⁴

בכל מלחמות ישראל עד כה לא נעשה ניסיון לשבש את גיוס המילואים של צה"ל, אף שעד מלחמת ששת הימים לא

בצבאות ערב תשפר את יכולתם בעת עימות אפשרי. פוטנציאל זה יבוא לידי ביטוי הן בתקיפות כדי לשבש את גיוס המילואים של צה"ל והן בהסבת אבדות כבדות בנפש ובציוד לאוגדות המשוריינות הישראליות, במיוחד בשטחים פתוחים דוגמת הנגב וסיני.

טכנולוגיות מתקדמות אומנם עשויות להקל על צבא, הנשען בעיקר על מילואים, לסכל מהלומות פתיחה הרסניות מצד אויביו, אך הסתמכותו של צה"ל על מספר מצומצם של מרכזי תקשורת ושל בסיסים חיוניים, כגון שדות תעופה, עלול לפתות את האויב לתכנן מהלך פתיחה כזה.²⁹

אפשר שאחד הפתרונות הוא לצמצם את ההזדקקות לאנשי המילואים, למשל באמצעות הגברת מרכיב האש בצה"ל על חשבון מרכיב הניידות. כוח אש דורש פחות כוח אדם מאשר יכולות לתמרון רחב היקף עם מאסות גדולות של רכב קרבי משוריין לסוגיו, שמחייבות גם שפע של כלים בדרג הלוגיסטי.

פשרות ואילוצים במישור הכלכלי

מלכתחילה היו המילואים פתרון שנבע משיקול כלכלי. מבחינה צבאית הייתה ישראל זקוקה לצבא גדול ככל האפשר, שיהיה מאומן ומצויד כראוי. הפתרון הצבאי הנכון ביותר היה הקמתו של צבא סדיר גדול, שיכול

היה להתאמן כל הזמן ולשמור על כשירות מרבית. אולם כלכלתה של ישראל לא יכולה הייתה לשאת צבא סדיר גדול, המחייב תקציבי עתק, מה שהוביל לדילמות ולחילוקי דעות, דוגמת אלה שהתעוררו בחיל האוויר כבר בתחילת שנות ה-50. מפקד החיל, חיים לסקוב, דרש להקטין את ההישענות על חיילי המילואים לאור היחס ההפוך שבין משך ההכשרה הארוך שלהם לעומת זמן השירות המוגבל שלהם.³⁰ אך הדרישה הזאת, שאולי מתאימה לחיל האוויר, שהוא חיל קטן, יחסית, אינה מתאימה לחילות היבשה, שהם גדולים הרבה יותר.

ההישענות על כוחות המילואים אומנם חסכה לצה"ל את הצורך להקים צבא סדיר גדול, אך אין זאת אומרת שלשיטת המילואים אין מגרעות כלכליות. כל גיוס נרחב של מילואים פוגע קשות במשק, והעובדה הזאת העסיקה את צה"ל מתחילת שנות ה-50.³¹ הפגיעה נובעת הן משיטת הייצור האזרחי והן מאובדן אמינות בעיני לקוחות בחר"ל, שאינם מקבלים את הזמנותיהם בזמן.³² ההשלכות הכלכליות מרחיקות הלכת שיש לגיוס מילואים ממושך היו אחת הסיבות המרכזיות לכך שצה"ל שואף מאז ומתמיד להשיג הכרעה מהירה, כפי שהיה ב-1956 וב-1967.

לגיוס מילואים יש גם משמעויות כלכליות מרחיקות לכת לגבי המגויסים עצמם – במיוחד העצמאים שבהם. אולם

בעוד שבאמצע שנות ה-60 חויבו מפקדי מילואים בשריון להשתתף בקורסים לא לפי הנוחיות שלהם,³³ הרי שבשנות ה-90 נמצאו יותר ויותר ישראלים שהתרעמו על המחיר הכלכלי שתובע מהם שירות המילואים.³⁴ כמו כן היו יותר ויותר תופעות של מעסיקים, שסירבו להעסיק אזרחים שנקראו לתקופות שירות ארוכות במילואים.³⁵ זוהי גישה הרסנית למוטיווציה של אנשי המילואים ולחוסנו של מערך המילואים, וגם החקיקה לא הצליחה להתמודד עם התופעה הזאת. מנגד הייתה התארגנות באוגדת מילואים, שאנשיה דאגו זה לזה במציאת עבודה.³⁶ אבל עם כל חשיבותו של הצעד הזה היה זה מענה מצומצם ומאולתר ולא תחליף למדיניות מסודרת של הממשלה ושל המטכ"ל. ניתן בהחלט לעודד מהלכים כאלה בתוך אוגדות המילואים, מסיבות צבאיות וכלכליות כאחת, אבל חשוב לא פחות הוא לפתור בעיות כאלה במישור הממלכתי.

הבעיות במישור החברתי

חיילי מילואים הם למעשה אזרחים שפורשים מדי פעם מהחברה לפרקי זמן מוגדרים ולאחר מכן חוזרים אליה.³⁷ אנשי המילואים הישראלים נעים איפוא לסירוגין בין המסגרת הצבאית המובהקת לבין המערכת האזרחית.

חיילי מילואים, המשרתים באותה יחידה, מכירים אלה את אלה לא אחת

מהלימודים או ממקום העבודה. ידועות גם הסיטואציות, שבהן ההיררכיה בצבא המילואים בין שני אנשים הפוכה להיררכיה שלהם במקום שבו שניהם מועסקים. גם הצבא הסדיר מסייע לעיתים לחיזוק הקשר בין המילואים לחברה היות ואבות, בנים ואחים משרתים לא אחת באותם חילות ואף באותה יחידה. החיבורים השונים בין כל המרכיבים האלה מעמידים איפוא את המילואים כנקודת מפגש לרבים מהישראלים. כל אלה מסייעים להדק את הקשר שבין החברה למילואים ואף מסייעים לחזק את המערך עצמו.

עם זאת במהלך שנות ה-90 נוצר משבר במערך המילואים, שהתבטא בירידה ברמת המוטיווציה של המילואימניקים. למשבר הזה היו כמה גורמים. ראשית, די בנטל לאורך השנים כדי להתיש את מי שמבצע עשרות ימי מילואים כל שנה. גם אם לא נוצרת תסיסה בקרב יחידות או בקרב אנשים ספציפיים בשל המטלה עצמה, שמשנה באופן דרסטי – גם אם לתקופה מוגדרת בלבד – את מסלול החיים, יש בכך כדי להביא לעייפות מתמשכת ואף לשחיקה הדרגתית, ולו בקרב חלק מאנשי המילואים.

על הרקע הזה נוספו בשנות ה-90 מגמות חדשות, שהובילו למשבר. בישראל התחזקו נטיות סקטוריאליות ואינדיווידואליסטיות.³⁸ אף כי הקונספציה של צבא העם לא ננטשה רשמית, הרי נוצר מצב שבו מתוך 11 גברים הכשירים

הסתמכותו של צה"ל על מספר מצומצם של מרכזי תקשורת ושל בסיסים חיוניים, כגון שדות תעופה, עלול לפתות את האויב לתכנן מהלומת פתיחה הרסנית

הממלא חובה מכובדת, אלא יותר כעל אזרח שלא השכיל להתחמק מטרחת, אז הם יעדיפו ליישר עימה קו. כך צמחה וניזונה תדמית ה"פראייר" שמחלחלת בתוך שורות אנשי המילואים.⁴²

יתר על כן, השתתפותם של חיילי המילואים בלחימה בשטחים הפכה את השירות לא רק לטרחה אלא אף למסכן חיים. ה"פראייר" לא רק עוזב עתה את ביתו הנוח לטובת חיי שדה קשים ומסכן את פרנסתו, אלא גם עלול שלא לשוב הביתה. נוסף על הביקורת הנוקבת של קצינים ושל חיילים

לשירות מילואים שירתו בפועל רק שניים (הנתונים נכונים ל-1997).³⁹ כוחות המילואים מורכבים כמעט אך ורק מגברים, ולראיה באותה השנה שירתו רק כ-320 נשים במילואים.⁴⁰ גם ב-2001 רק 20% מהגברים הכשירים לשירות מילואים אכן שירתו.⁴¹ כך שאולי צה"ל הוא עדיין צבא העם, אבל רק שיעור קטן למדי מהעם מייצג ומשרת את כולם.

אחת ההשלכות הלא רצויות של מצב זה הוא שמדובר במעגל המזין את עצמו. אם חייל המילואים ומשפחתו חשים שהחברה מסתכלת על מי שמשרת במילואים לא כעל אזרח

במילואים לגבי הציוד הצבאי שקיבלו⁴³ או ביחס לתורת הלחימה,⁴⁴ המציאות של שדה הקרב שבו הם מצויים מדגישה בפניהם את היותם מיעוט מתוך הגברים הכשירים לשירות במילואים. יחד עם זאת דווקא הלחימה עשויה לחזק את המוטיוציה של אנשי המילואים ואת ההערכה כלפיהם – אם לא של החברה כולה, הרי לפחות שלהם כלפי עצמם.⁴⁵ אולם אם יצטייר העימות בעיני מרבית האוכלוסייה בישראל – ומכאן גם שבקרב אנשי המילואים עצמם – כמלחמה לא הכרחית, הדימוי השלילי שלה עלול לדבוק גם בשירות המילואים, כפי שהיה בעימותים קודמים עם הפלסטינים ובמלחמת לבנון. גם די בכך שהעימות ייגרר זמן רב כדי להציג את שירות המילואים בו כמלאכה אפורה, מסוכנת ומיותרת.

כושר העמידה של החברה הישראלית עשוי להתבטא באהדה ובהערכה כלפי חיילי המילואים. אך קיימת גם אפשרות הפוכה – שהציבור יאמץ מנטליות פטליסטית תוך השלמה פסיבית עם המצב, שתתאפיין אף באדישות ובציניות, אם לא בהתנכרות, כלפי מי שייצא ממנה למשימה מבצעית באיזור המצוי לעיתים רק כמה קילומטרים מהיכן שבו התנהלו החיים שלו ושל רבים אחרים. במקרה הגרוע יותר, במיוחד אם יוסיפו להיות פיגועים רצחניים בקרב האוכלוסייה, עלולים המילואים לספוג את התסכול ואף האשמות של אזרחים כמותם כי הם לא פותרים בזריזות וביעילות את המשבר בגלל מדיניות רכה או אגרסיבית מדי כלפי הפלסטינים – הכול בהתאם לנקודת המבט הפוליטית של כל אחד.

גם למרכיבים הכלכליים יש השפעה ישירה על היחס למילואים. למשל, אם מעסיקים ימשיכו להעדיף מי שאינם משרתים במילואים, עלול הדבר לעורר או להגביר אצל המילואימניקים את תחושת ההתמרמרות ביחס לחוסר השוויון בנטל המילואים, במיוחד בתקופה של מיתון כלכלי. באותה מידה עלולים אנשי מילואים עצמאים לחוש כעס אם יזעיקו אותם בעת שמצב העסק שלהם הוא בכי רע. סוגיה אחרת, המשלבת אף היא בין המישור הכלכלי והחברתי, נוגעת לביטוח אנשי המילואים. התברר כי ביטוחם של אנשי המילואים היה פחות טוב מזה של אנשי הקבע, מה שעורר מחאות ואף איומי שביתה חסרי תקדים מצד אנשי צוות אוויר במילואים.⁴⁶

סיכום

כוחות המילואים נותרו גם היום אחד המרכיבים הבסיסיים ביותר של צה"ל. בתחילת המאה ה-21 הם נאמדים בכ-425 אלף איש,⁴⁷ ולכן לפחות בזרוע היבשה הם ללא ספק הכוח

העיקרי, בוודאי כל עוד צה"ל נשען על עוצמה קונונציונלית בכלל ועל הרכב הקרבי המשוויין בפרט כמענה לאיום של מלחמה קונונציונלית. עם זאת ישנו ספק האם ברגעים קריטיים, במיוחד בעת מתקפת פתע, עם או בלי שיגור טק"ק לעורף, אכן יהיה לצה"ל את מלוא העתודה הזאת, כפי שהמילואים נקראו בתחילת דרכם.

לאורך השנים התמודד מערך המילואים של צה"ל עם שורה ארוכה של אתגרים במישור הצבאי, הכלכלי והחברתי. במישור הצבאי למד צה"ל לקחים שונים לגבי מערך המילואים. ברמה האופרטיבית והטקטית היו כישלונות, כגון באום-כתף ב-1956. ברמה הלוגיסטית היה מחסור, למשל בתקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. ברמה המודיעינית הייתה התרעה קצרה מדי ב-1973. ברמת המוטיוציה התעוררו חילוקי דעות ב-1982. דילמות והתחבטויות, הקשורות לאותו התחום צצו גם בעת המאבק המתמשך בפלסטינים במהלך ההתקוממות של 1987-1993. בעיה אחרת התעוררה ב-1991, כאשר ישראל, הותקפה, המילואים היו מגויסים בחלקם, אך לא ניתן להם לפעול. כל הדוגמאות האלה מראות את מגוון האתגרים שעמד נוכח מערך המילואים לאורך השנים, אם כי אין לשכוח את ההישגים שהיו לצה"ל ב-1956, ב-1967, ב-1973 וב-1982 – במידה רבה הודות לכוחות המילואים. כבר ב-1956 הייתה ברורה החשיבות של גיוס יעיל ומהיר של המילואים, אבל אולי דווקא מלחמת יום הכיפורים המחשה יותר מכול את

הצורך בכך. היו גם אתגרים מהותיים לא פחות במישור הכלכלי, כגון מתן פטור משירות בשל צרכים כלכליים, ובמישור החברתי, כגון גיבוש אזרחים הבאים מרקעים שונים.

בשנות ה-90 נוספו אתגרים חדשים, גם אם לא בלתי צפויים, כגון טק"ק וחימוש מונחה מדויק. כן היו השפעות של כלכלת השוק יחד עם מגמות סקטוראליות ואינדיווידואליסטיות. לא אחת ישנו שילוב של כל האתגרים בעת ובעונה אחת, כפי שקורה כעת, לאחר שפריחה כלכלית ושלוש עם הפלסטינים נראים כחלק מהעבר הרחוק.

גם אם באופן אירוני עשוי העימות עם הפלסטינים לשפר את הדימוי של המילואים, ולו לטווח הקצר, זאת אינה הדרך האידיאלית לטפל במערך הזה. באותה מידה אין להמתין לשיפור במצב הכלכלי, מה שירכך ויטשטש את המתחים שיש בין דרישות הצבא מהמילואים לתביעות של המשק ושל החברה מאותם אזרחים.

ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה לפרק את מערך המילואים, אבל ספק אם היא יכולה לאפשר לו להמשיך להתקיים בלי רפורמה מעמיקה. מהבחינה הזאת אין די

אם מעסיקים ימשיכו להעדיף מי שאינם משרתים במילואים, עלול הדבר לעורר או להגביר אצל המילואימניקים את תחושת ההתמרמרות ביחס לחוסר השוויון בנטל המילואים, במיוחד בתקופה של מיתון כלכלי

- עמ' 155
23. ראו: Efraim Inbar, "Israel's Small War: The Military Response to the Intifada", **Armed Forces and Society**, Fall 1991, p.40
24. ניתן לראות את הקשיים של גיוס תחת אש, כבעת הפלישה הגרמנית לבירת המועצות. ראו, למשל: אלן קלקר, **מבצע ברבורסה**, מערכות, תל-אביב, 1970, עמ' 48
25. בהקשר זה ראו: יובל שטייניץ, "כאשר הצבא הפלסטיני יפלוש למרכז הארץ", **נתיב**, נובמבר 1998, עמ' 69-78
26. על הערתו של דן טולקובסקי, עוד לפני היותו מפקד חיל האוויר, ראו אוהד יונאי, **עליונות אווירית**, כתר, ירושלים, 1995, עמ' 97
27. זאב שיף, **רעידת אדמה באוקטובר**, זמורה, ביתן ומודן, תל-אביב, 1974, עמ' 250
28. דני שוהם, **נשק כימי וביולוגי בידי ארצות ערב ואיראן - איום קיומי כלפי ישראל**, מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן, דצמבר 1999, עמ' 48; עזריאל לורבר, "איום הטילים על ישראל", עמ' 3-13, אריה סתיו (עורך), **טילים בליסטיים - איום ומענה**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1998, עמ' 3; אורי שגיא, **אורות בערפל**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1998, עמ' 282. על הקשיים ב-1991 ראו: אליז'א' כהן ותומס'א' קיני, **סופה בשמי עיראק**, מערכות, תל-אביב, 2000, עמ' 90-100
29. עזריאל לורבר, **חימוש מונחה מדויק בקרב היבשה**, מערכות, תל-אביב, 1992, עמ' 238
30. יצחק שטיינמן, **מעצמות לקדש**, מערכות, תל אביב, 1990, עמ' 71-73
31. מטכ"ל/אכ"א, "הנחיות לדחיית שירות שנתי של חיילי מילואים", 10 באוגוסט 1952, א"צ, 1952/1559/167
32. יעקב ליפשיץ, **כלכלת ביטחון**, משרד הביטחון, תל-אביב, 2000, עמ' 65
33. אילן כפיר ויעקב ארז (עורכים), **צה"ל בחילו - חיל השריון**, תל-אביב, רביבים, 1981, עמ' 93
34. אליז'א' כהן, מיכאל ג' אייזנסטאדט ואנדרו ג' בסביץ, "סכנים, טנקים, וטילים": **המהפכה הביטחונית הישראלית**, מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן, פברואר 1999, עמ' 87
35. **ידיעות אחרונות**, 29.6.1998, עמ' 7
36. **ידיעות אחרונות**, 26.9.2001, עמ' 48-47
37. יגאל אלון, **מסך של חול**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1968, עמ' 52-50, רות בונדי, אהד זמורה ורפאל בשן (עורכים), **לא על החרב לבדה**, א' לוי אפשטיין, דבר. היו גם מי שקישרו זאת לגישה מיליטריסטית. ראו: אורי בן-אליעזר, **דרך הכוונת**, תל-אביב, דביר, 1995, עמ' 292
38. בהקשר הזה ראו את מאמרו של גבריאל בן-דור, "יחסי צבא - אזרחים בישראל באמצע שנות התשעים", **אניטה שפירא** (עורכת), **עצמאות**, ירושלים, מרכז זלמן שזר, 1995, עמ' 471-486
39. **ידיעות אחרונות**, 17.10.1997, עמ' 8
40. **במחנה**, 20.8.1999, עמ' 9
41. **הארץ**, 20.4.2001, עמ' ב' 5
42. ראו, למשל, את דברי אלוף יהודה שגב כראש אכ"א, **מעריב**, 9.7.01, עמ' 8. על המכתב של קציני מילואים שמוחים כי נמאס להם להיות "פראירים" ראו: **ידיעות אחרונות**, 13.9.00, עמ' 6
43. **מעריב**, 26.10.2001, עמ' 25-30
44. **ידיעות אחרונות**, 28.12.2001, עמ' 15
45. ראו, למשל, על גידול צנחני מילואים בנוש קטיף. **הארץ**, 27.12.01, עמ' ב' 4
46. **מעריב**, 29.1.1999, עמ' 2
47. ראו: **The Military Balance 2000-2001**, p. 142

בצעדים שננקטו בצה"ל לשיפור התנאים והאווירה שבהם פועלים אנשי המילואים. בעבר היו כבר שינויים דרסטיים בדוקטרינה ובבניין הכוח של צה"ל. מערך המילואים, כמרכיב צבאי חיוני, צריך גם הוא להיות מותאם בכל המישורים למציאות האסטרטגית העכשווית.

הערות

1. ראו, למשל, אג"ם/תכנון, "הנחיה לתכנון אמצעי ומקורות הביטחון הלאומי", 4 בפברואר 1952, **ארכיון צה"ל (להלן א"צ)**, 1962/174/1. וגם: Michael L. Handel, **Israel's Political - Military Doctrine**, Harvard University, 1973
2. על חשיבותם בתחילת המאה בצבא הגרמני ראו: עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, מערכות, תל-אביב, 2000, עמ' 317-320. על המשקל שלהם בצבא האמריקני במלחמת המפרץ השנייה ב-1991 ראו: ויליאם ג' פגוניס וג'פרי ל' קוקשנק, **גלגלי הסופה**, מערכות, תל-אביב, 1998, עמ' 112
3. אבנר יניב, **פוליטיה ואסטרטגיה בישראל**, ספריית הפועלים, תל-אביב, 1994, עמ' 42-43; אג"ם/מבצעים, "דו"ח תמרוני הצבא השוויצרי", 1954 (ללא תאריך מדויק), א"צ, 56/642/119. ראו גם: דוד בן-גוריון, **ייחוד ויעוד**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1972, עמ' 139-140. וכן ראו: יהושע גולן, **צבא למדינה חדשה**, (עבודת M.A.), אוניברסיטת תל-אביב, 1995. על היתרונות והחסרונות של המערך ראו גם: Martin Van Creveld, **The Sword and the Olive - A Critical History of the Israeli Defence Force**, Public Affairs, New York, 1998, pp. 114-115
4. יואב גלבר, **גרעין לצבא עברי**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1986, עמ' 504-505
5. אג"ם/מבצעים, "הנחיות למבנה ההגנה המרחבית", פברואר 1951, א"צ, 1952/1534/73
6. ישיבת מטכ"ל, 1 בספטמבר 1956, א"צ, 1962/847/32
7. ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, 26 בפברואר 1960, **ארכיון המדינה**, מיכל 7566/10
8. עמיעד ברנר, **סוסים אבירים**, מערכות, תל-אביב, 1999, ע' 406
9. מפקדת אוגדה 38/מודיעין, "דו"ח מודיעין יומי מס' 4", 2 בנובמבר 1956, א"צ, 84/804/26
10. ישיבת מטכ"ל, 20 באוגוסט 1958, א"צ, 1962/847/77
11. לפני מלחמת סיני כמעט כל יחידות המילואים ביצעו אימונים שנתיים, שהכשירו אותן לעימות בקיץ. ראו: מרדכי בר-און, **אתגר ותורה**, אוניברסיטת בן-גוריון, 1991, ע' 81
12. זהר לבקוביץ, **במבחן המלחמות - המערך הלוגיסטי בצה"ל במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה**, תל-אביב, משרד הביטחון, 1995, עמ' 168-171
13. מתי מייזל, **המערכה על הגולן**, מערכות, תל-אביב, 2001, עמ' 295-302
14. אלישיב שמשי, **בכוח התחבולה**, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 176-179
15. ראו, למשל: אלי זעירא, **מיתוס מול מציאות**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1993. אורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם**, זמורה ביתן, תל-אביב, 2001
16. משה דיין, **אבני דרך**, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 704
17. סטיבארט א' כהן, "מגבלות השימוש בכוחות המילואים: לקחי מלחמת יום הכיפורים", **מערכות**, אוקטובר 1999, עמ' 56-76
18. אבי קובר, **הכרעה**, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 410
19. אהוד יערי וזאב שיף, **מלחמת שולל**, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1994, עמ' 200
20. אריה נאור, **ממשלה במלחמה**, להב, ישראל, 1986, עמ' 116
21. מרדכי ציפורי, **בקו ישר**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1997, עמ' 304-305
22. אהוד יערי וזאב שיף, **אינתיפאדה**, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1990,